

КЪМ МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЕМАНЦИПАЦИЯ – МЪЖКИТЕ МОМИЧЕТА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ СВЯТ

Жанина Стоянова

MODERNIZATION AND EMANCIPATION – MASCULINE WOMEN IN THE SOCIALIST WORLD

Zhanina Stoyanova

Abstract

After the adoption of the Dimitrov Constitution of 1947 Bulgarian women received an equitable rights with men. This includes access to male jobs, which is part of the emancipation in its socialist version. Women enter in branches of light and heavy industry. Newspapers, magazines, cinema and literature become active participants in building image of the new women – „masculine women”.

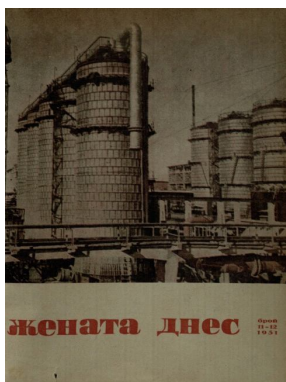
Key words: *socialist laws, socialist realism, socialist culture, the new woman, magazine „Zhenata dnes”/”Woman today”.*

„С Димитровската конституция пред българската жена се отвориха безкрайни възможности и светли перспективи. Тя е пълнокръвен, високоценен и уважаван гражданин в нашата народна република”¹ – пише Цола Драгойчева осем години след 9 септември 1944 г. Окончателно и завинаги се смята, че правата на българката участничка в новия социалистически вече живот, са утвърдени с приетата на 4 декември 1947 г. Димитровска конституция, създадена по образеца на Съветската такава. Преди 9 септември жените имат частични права², като след това те получават пълно равноправие първоначално с наредба-закон от 16 октомври 1944³ и утвърдено с конституцията, като в нея е записано, че „това равноправие се осъществява като на жената се осигурява, наравно с мъжа, правото на труд, за равен труд – равна заплата, правото на почивка, на об-

щественни осигуровки, пенсия и образование.” В следващите десетилетия жените получават „свободата” да се развиват между даденото им равноправие да бъдат като мъжете поне в труда, в резултат на това жените, поне една част от тях, която властта пропагандира действат по несъответен на много жени начин (Марчева, 2001: 319).

Периодът, който ще бъде разгледан, застъпва близо едно десетилетие – за долна граница е избрана 1944 г., а като горна е посочена 1956 г. Фокусът пада върху списание „Жената днес”⁴ като единственото официално женско списание през периода до 1956 г., орган на Българския народен женски съюз и Комитета на демократичните български жени. Целта на статията е да разгледа въпросите, свързани с промените, касаещи новия образ на жената и механизмите за неговото изграждане, нейното еманципиране, разбирано не само като политическа практика, но и като социални позиции и формирали се нагласи за тях у жените. Самият режим поддържа политиката на еманципация като важна за социалистическата модернизация (Марчева 2013: 197–198). Конкретен предмет на изследването са „новите хора” и по-специално „новата жена”. Чрез сравнителен анализ се прави опит да се реконструира образът на „мъжкото момиче”, за да се види какви позиции и роли се променят. От значение за придобиване на по-пълна представа е дискурсивният анализ – езикът като социално конструиран, но и конструиращ социалност.

Годините след 9 септември са наситени откъм събития – посрещане на партизани, ускорено строителство, коопериране на земята, избори, партийни конгреси, манифестации, бригадирско движение. Всичко запечатано от фоторепортерите на страниците на вестниците и списанията. В това активно „строене на социализма” дейно участие взема и жената – тя стои изправена до новите заводи, внушителните предприятия и архитектурните ансамбли (фиг. 1, 2, 3). Усещат се промените в отношението на новата власт към жените. Те се оказват нововъвлечената социална част от народа – „жените са огромна сила”⁵, както пише Георги Димитров. Социалистите оценяват ролята на „втория пол” като все още неусвоен масив, част от концептуалната рамка, съответстващ на официалния дискурс, който ги идеализира като прогресивна сила. Техните действия съответстват на социалната промяна и модернизационните усилия на държавата с икономически цели (Стоичкова, 2009).

Фиг. 1

Фиг. 2

Фиг. 3

Еманципацията на жените е част от българската модернизация от съветски тип през социализма, имаща своите корени и пред-история в годините преди 1944 година. Клара Цеткин – феминистка и социалистка, пропагандира, че жените не могат да бъдат еманципирани без социализма, както и социализмът не може да постигне напълно своите цели без равноправното участие в него на работещите жени (Даскалова, 2012: 172). Ленин заклеймява домакинския труд описвайки го като „дивашки непроизводителна, дребнава и изнервяща до крайност, затъпяваща, убийствена работа” (Лулева, 2003: 158). В частната собственост вижда причина за робското положение на жената. Изходът и спасението за нея той вижда в социализма. Социалистическите идеи проникват в България още 80-те и 90-те години на XIX век и българските социалисти издигат идеята за „освобождение на жените”.⁶

Успоредно с модернизацията по съветски в България се осъществява и еманципацията на жената като същностен елемент от теорията и практиката на характерното за социализма „трудово общество” (Марчева, 2001: 318). Жените усвояват мъжките професии – опитни стругарки, изтъкнати трактористки, отговорни комбайнерки или арматуристски – те се появяват на кориците заслужено (фиг. 4, 5, 6). Те са музата в стиховете на българските поетеси⁷. Списанието е проводник на държавната идеология – „верен изразител и организа-

тор на прогресивното женско движение”. Печатните медии започват да обслужват установените нови представи⁸.

Фиг. 4

Фиг. 5

Фиг. 6

След като за Ленин киното е най-важното от всички изкуства, а за Сталин то е най-масовото изкуство, то по примера на СССР и в България се налага новият социален модел на тоталитарния социализъм от съветски тип. Новият дискурс в соцреализма, образът на мъжкото момиче може да бъде открит и в киното в изследвания период. Важното е българското киноизкуство да се развива идейно и художествено по правилен път, а правилният път е пътят на социалистическия реализъм – официално внедрен и в българското кино през 1952 г. с Постановление № 91 на Министерски съвет⁹. В резултат киното се превръща в обект на социално инженерство, чиято основната мисия е да накара публиката да приеме тоталитарния социализъм и да се идентифицира с него. Буквалното заимстване на кинематографичните похвати от съветски образци¹⁰ бележи повечето филми от началото на 50-те години, чието единствено достойнство е политическата коректност спрямо комунистическата идеология (Братоева-Даракчиева, 2013: 52).

Такъв е примерът с един от първите български филми на съвременна тема – „Данка”. Филм, посветен на работническата класа в България, на „нейните борби и победи”. Проследяващ жизнения път и съдбата на селско момиче, станало текстилна работничка във варненска фабрика „Платно”. Именно там попада под влияние на кому-

нистическите идеи. Описана по най-добрия начин, който съответства на зададени норми – тя е „природно умна и схватлива, тя бързо се ориентира в новата обстановка, ясно разпознава кои са враговете на бедните отрудени работници и кои са техните верни приятели” (Нонев, 1952, 4: 18). Главната героиня устоява като истински социалистически персонаж на изпитанията, които още повече укрепват решителността и вярата ѝ. След 9 септември тя е още по-щастлива и с „устремен в бъдещето поглед – вече герой на социалистическия труд.” Това е новият човек, образът на героичната българска жена, застъпен и в киното.

Киното отправя своето послание към индивидуалния зрител. То е особено ценно и като средство за възпитание и пропаганда на новата ценностна система. Всяка жена може да се припознае в женския образ от екрана – „като, че ли съзираме в Данка нашата нова текстилка, трактористка, звеноводка, нашата нова жена на социалистическия труд...” (ЖД 1952, 4: 19). Образът на протагониста става някак по-близък и свой.

Жената постоянно доказва, че е „нов човек”, на когото може да се вярва и разчита. Партията иска това от нея и то трябва да се направи. Жените трябва да са смели, решителни и упорити, защото „новото време” ги иска такива. Именно жените имат роля в социалистическото преобразуване на обществения и всекидневния живот (Стоичкова, 2009). Крехките кокетки не са приложими и не се тиражират през социализма. Традиционните стереотипи за женственост отпадат. Само сравнение между списанието институция „Жената днес” и излизалото преди 1944 г. „Икономия и домакинство” (след тази повратна година дейността му е преустановена) би показало разликите в медийния образ на жените – какво се разбира под „добър и щастлив живот” преди и след, какви позиции и роли се променят. Статиите в „Икономия и домакинство” засягат теми като: гимнастика, масажи, правилно хранене, които дават „здравина и хубост”. Като списанието запознава абонатките си с най-новите методи и упътвания, за да могат да се грижат по-систематично както за себе си, така и за семейството си. Много статии са посветени на модата – вечерни и сватбени рокли, бельото, плетенето, подредба и украса на дома, реклами, готварство¹¹, масажи на лицето и тялото, надебеляване¹².

Липсват заглавните страници и корици с пропагандаторски снимки – без Димитров, Червенков, Сталин, Драгойчева. През 40–50-те години публикациите в списание „Жената днес“, посветени на женската красотата и козметиката се броят на пръсти (Кръстева-Благоева, 2003: 184). В печата след 1944 г. има значително наличие на традиционни “мъжки” теми като политика, икономика, техника, спорт и др., подчертаващи тенденцията на редакционния екип да се ръководи от ролеви клишета предимно мъжки. Обществено-политическото четиво понякога запълва до 90% от страниците на списанието – коментари на световните политически процеси, репортажи и очерци (очеркът е сред най-популярните жанрове през периода), художествена литература – предимно руска, отзиви за театрални постановки и изложби – присъстват, но не така масово. Домакинята и кръгът от нейните тематични полета получават финалните две до три страници в най-добрия за тях вариант. Нито един брой на “Жената днес” не може да бъде сведен до функциите на практически указател от типа “Как да се харесаме на мъжа?”, на наръчник за желаната жена – съпруга, домакиня, майка (Липчева-Пранджева, 2013).

В публичния дискурс се налага пропагандният образ на силната жена – труженичка, многомашинничка, жената-другар. Честа е и употреба на мъжки род, когато се говори за жената, с цел да се подчертае придобитата от нея нова същност – тя е общественик, съратник, участник в борбата (Лулева, 2003: 162). Жените се маскулинизират и това личи от текстовете в медиите, снимките към тях – това не са просто фотографски изображения, а носители на идеологията.

На Партията ѝ е нужна работна ръка – здрави и физически силни¹³ герои. Жените се насърчават да навлязат в мъжките професии, макар и да се сблъскват с насмешка от страна на другия пол, те преодоляват трудностите и затова накрая получават и заслужена награда.¹⁴ Самите жени изпитват влечение към „мъжката професия“, поне така те самите разказват в очерците. Те мечтаят да карат трактор, да станат инженери¹⁵, а вълнуващите моменти, спиращи сърцето са при среща с „любимия син на народа“ Вълко Червенков, което пък е повод и за завист от страна на другите жени¹⁶. Облечени с мъжки дрехи и униформи, прибрали косите си под барети или забрадки, прикрили своята женственост, стоят уверено пред машините – скромни,

тихи и усмихнати, съзнателни и съвестни, защото знаят какво искат и за какво се борят. Упорити и неотстъпни в работата си, изпълняващи с достойнство своята мъжка професия, „предишната дребничка жена е станала широкоплещеста, погледът ѝ е уверен, стъпките спокойни” (ЖД 1953, 1: 8). С любов се говори за машините и завода¹⁷. Така се формират новите хора, които овладяват техниката и гледат напред в светлото бъдеще.

Поколението партийни функционерки – Цола Драгойчева (фиг. 7), Рада Тодорова (фиг. 9) и всички делегатки (фиг. 8) и лауреатки на Димитровска награда, които се появяват на страниците на печата поддържат освен духовния идеал за развитие, но и образцовия външен вид на социалистическата жена – прибрани коси, следват напътствията на Георги Димитров – „жената да бъде спретната, а не разчорлена, разхвърляна като някакво плашило”. Облечени в сиви, кафяви и бежови костюми с високи яки и дълги, почти до глезените поли, имащи студено асексуално излъчване.

Фиг. 7

Фиг. 8

Фиг. 9

Изискванията на този идеален архетип, символизиращ комунистическата незаинтересованост от женска атрактивност със строгите костюми, аморфни поли, ориентирани към дрехи, които не подчертават формите¹⁸. Социалистическото общество се опитва да избяга от дрехи, сексуализиращи тялото, не само в работата на жените, но и в тяхното ежедневие. Отрича се индивидуалността, възприемана като несъгласие с императивите на социализма. Всичко, което е рек-

лама на буржоазния начин на живот е прокарване на западното влияние, инструмент за манипулация (Стойков 1982: 51–52; 167). Според Любомир Стойков социалистическата мода не се стреми да привлече вниманието върху себе си, а единствено да служи на комунистическия човек при изпълнението на неговия обществен дълг и задачи, тя е използвана за целите на социалистическото общество (Стойков 1982: 51–52). Облеклото е част от политическия дискурс и основните изисквания към него са да отговаря на всекидневния живот като цяло. А новото правителство преразглежда всяка част от ежедневието в съответствие с идеологическата схема. Облеклото трябва да бъде – семпло, удобно, практично, лесно за носене, да не е скъпо и да бъде достъпно за доходите на работника. Приема се, че модата подменя интереса към реалните социални и политически проблеми (Стойков 1982: 51–52).

От самото начало на изследвания период много жени навлизат като работници в промишлеността¹⁹ и по-специално в отрасли, които преди това са били запазена територия за мъжете. Жените означават обновлението и модернизацията на социалистическото общество. Българското списание „Жената днес“ в основните си визии за жените и женските роли още от първите броеве на своята издателска история, пропагандира зададените модели идеално вписващи се в идеологията на Партията – „мъжките момичета“. Вестници, списания, кино и литература стават активни участници в изграждането на образа на новата жена. Създава се един хомогенен образ равномерно разпръснат в публичното пространство.

БЕЛЕЖКИ

¹Част от уводна статия публикува на страниците на сп. „Жената днес“, 1952, бр. 7–8, с. 2–3.

²Макар Търновската конституция да не третира различно мъжете и жените граждани, вторите са дискриминирани в областта на образованието, професионалната реализация и политическите права – **Даскалова, Кр.** Жени, пол и модернизация в България, 1878–1944. С., 2012, с. 296. Могат да гласуват само омъжените жени, като не е задължително те да се възполз-

ват от това си право. Към това се прибавя, че те нямат право да бъдат избирани и съответно да участват в управлението на държавния апарат. Все още „онуй време, когато жената ще бъде равна с мъжа и когато ще участва при решаването на политически, държавни, икономически и учебни въпроси”, както пише П. Р. Славейков не настъпва след 1878 г.

³ Членът, който касае правата на жените гласи: „Лицата от двата пола се ползват с равни права във всички области на стопанския, държавния, културния и обществено-политическия живот.” Потвърждение тези права намират и в последвалия избирателен закон от 15 юни 1945.

⁴ Списанието излиза без прекъсване от октомври 1945 г. до ден-днешен.

⁵ Жените са огромна сила. До делегатките на Първия конгрес на БНЖС. – В: За жената и семейството. С., 1979, с. 247.

⁶ Социалистическите идеи относно необходимостта от премахване на икономическата зависимост на жената навлизат и чрез ортодоксално марксисткия труд на Август Бебел „Жената и социализма”.

⁷ Примерите в това отношение са много, един от тях е стихотворението „Стругарката” на Паулина Станчева:

„Какво от туй, че тя единствена жена
Посред мъже работи в неспирен адски трясък.
В очите ѝ зелени таи се светлина
и твърдост – в двете длани, зацапани със масло.
Две норми всеки ден тя изработва тук.
За новата машина – две норми непрестанно.
А покрай нея шумно работи струг до струг.
Комети от искри на шмиргелите пламват.”

⁸ Всеки индивидуален подход не е толериран, а дори санкциониран – „Проблемите идваха от Комитета. Цола Драгойчева и Рада Тодорова, започнаха да критикуват всеки мой опит да правя нещата така, както аз ги разбирам. Искях да привличам съвременни автори. Но на едно заседание ме порицаха именно защото бях поканила Добри Жотев... Не ми позволяваха самостоятелност, непрекъснато ме поучаваха. Не понасяхя своенравие то ми, аз пък – тяхното вмешателство. Така окончателно развалихме отношенията си. Издържах по-малко от година.” – интервю с Жана Авишай, главен редактор на сп. „Жената днес” за 1956 г.

⁹ Предназначението на Постановление № 91: „Българската кинематография да насочи главното си внимание върху производството на филми, посветени на социалистическото строителство на нашата страна, които да пресъздават на екрана образите на новите хора – героите на труда от фабрики, заводи и мини, от машинно-тракторни станции и трудовокооперативни

зеделски стопанства, на нашите славни граничари, на героичната димитровска младеж, на тружениците в областта на нашата социалистическа култура. Тези филми трябва да възпитават у трудещите се български граждани нови морални качества, ново отношение към труда, да развиват у тях социалистическия патриотизъм и готовността им да защитават своето социалистическо отечество, да укрепват братската дружба със Съветския съюз и борбата за мир.”

¹⁰ Художествеността е подчинена на идеологията, а произведенията се създават по определен зададен канон, в конкретния случай внос от СССР – „Нашето младо киноизкуство се развива идейно и художествено по правилен път. То внедрява социалистическия реализъм като свой художествен метод, учи се от гениалното съветско киноизкуство...” – **Нонев, Б.** „Новият филм „Данка”. – В: Жената днес, 1952, № 4, с. 18–19.

¹¹ Преводна статия „Правилния път за здравето и красотата” (превела Теодора Пейкова). – В: Икономия и домакинство, 1926, № 2, с. 18.

¹² „Режимът против пълнота почива върху 3 принципа: чести упражнения, умерен сън и въздържано ядене”. – Икономия и домакинство, 1927, № 7, с. 20 – преводна статия „Правилния път към красотата” (превела Теодора Пейкова).

¹³ „За комунизма трябва здрави и красиви хора!” – заглавието на очерк публикувано през 1954 г. в сп. „Жената днес” е показателно, като „красиви” в случая е по-скоро синоним на „здрави” – те са красиви, защото са здрави.

¹⁴ „– Това не е женска работа – минавайки покрай нея подхвърлят другари. – Скоро сама ще си отидеш!

Тогава очите ѝ блясваха с нова сила и ръцете по-бързо и по-сигурно затягаха винтовете. Обидно беше на момичето това недоверие. Тежко ѝ беше да слуша такива подхвърляния. Но да се откаже, значи да признае, че те са прави. Не, Стоянка е решителна и смела, отрасла е между хора, които не се боят от трудностите. Тя ще устои!” – накрая бригадата на Стоянка е първенец. – В: Жената днес, 1954, № 7, с. 6.

¹⁵ „Инженер – мисли девойката – това също е възможно и реално, но първо тракторист, добър тракторист”. – В: Жената днес, 1954, № 7, с. 5.

¹⁶ „Гледат я кооператорките и си приказват: – Харна жена е така Стояна, държи. Ще види наесен другаря Червенков, ще се здрависа с него... Блазе ѝ!” – В: Жената днес, 1952, № 3, с. 8.

¹⁷ „И машината си обичам! Особено когато трещи като картечница. Когато забумти и зачатка, аз чувствам нейното сърце и очите ми са в нея. Всъщност машината е нещо живо...”

¹⁸ Цит. по **Попова, Г.** Звеноводката Радка и по-късните пиратки. – В: Литература плюс култура. – <http://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=331> – актуален към 10.10.2014 г.

¹⁹ През 1909 г. – 22 % от работниците в промишлеността са жени, а през 1944 г. – са 36 % – Историческа традиция и трансформации в България – проблеми на жените, проблеми на феминизма. – В: България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития. С., 2010, с. 197.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Братоева-Даракчиева, И. Българско игрално кино: от „Калин Орелът” до „Мисия „Лондон”. С., 2013.

Даскалова, Кр. Жени, пол и модернизация в България, 1878 – 1944. С., 2012.

Драгойчева, Ц. Осем години равноправни и щастливи. – Жената днес, 1952, № 7–8.

Благоев, Д., Г. Димитров. Жените са огромна сила (до делегатките на първия конгрес на БНЖС). – В: За жената и семейството. С., 1979.

Кръстева-Благоева, Е. Образи на българката в епохата на социализма. – В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. С., 2003.

Кърджилов, П. Филми разделни (Българското игрално кино в навечерието на соцреализма (1944–1948). – Литературен вестник, бр. 38, 2007.

Лулева, А. „Женският въпрос” в социалистическа България – идеология, политика, реалност. – В: Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. С., 2003.

Марчева, И. Еманципацията на жените през 70-те години на ХХ век в България (по повод анкета с жени на ръководни длъжности от 1974 г.). – В: Жените в модерността. Т. XVII, Русе. 2013.

Марчева, И. Мъжките момичета в кръговрата на промените: българката през втората половина на ХХ в. – В: Граници на гражданството: европейските жени между традицията и модерността. С., 2001.

Мухарска, Р. Соц-женствености и соц-мъжествености: герои и симулации. – В: Пол и преход. С., 2011.

Николова, Е. Жана Авишай, главен редактор през 1956 г. – В: Жената днес, 2005, бр. 10.

- Нонев, Б.** Новият филм „Данка”. – В: Жената днес, 1952, № 4.
- Стойков, Л.** Чаровната диктаторка. Калейдоскоп на модата. С., 1982.
- Тодорова, М.** Историческа традиция и трансформации в България – проблеми на жените, проблеми на феминизма. – В: България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития. С., 2010.

Официални документи

- Български конституции и конституционни проекти. С., 1990
- Постановление № 91 на Министерския съвет „Относно състоянието и задачите на българската кинематография” – В: Известия на Президиума на Народното събрание, №15 от 19.02.1952

Опис на снимков материал

- Фиг. 1** Сп. Жената днес, 1951, бр. 11-12, корица
- Фиг. 2** Сп. Жената днес, 1951, бр. 2, корица
- Фиг. 3** Сп. Жената днес, 1955, бр. 4, последна корица
- Фиг. 4** Сп. Жената днес, 1956, бр. 2, последна корица
- Фиг. 5** Сп. Жената днес, 1955, бр. 2, корица
- Фиг. 6** Сп. Жената днес, 1953, бр. 2, корица
- Фиг. 7** Сп. Жената днес, 1948, бр. 4, корица
- Фиг. 8** Сп. Жената днес, 1954, бр. 3, с. 1
- Фиг. 9** Сп. Жената днес, 1948, бр. 5, последна корица

Интернет-базирани източници

Статулов, Д. Соцреализмът като предпоставка за налагане на цензурата в българското игрално кино. – <http://dstatulov.blog.bg/izkustvo/2010/05/25/socrealizmyt-kato-predpostavka-za-nalagane-na-cenzura-v-bylg.550825> – актуален към 10.10.2014 г.

Попова, Г. Звеноводката Радка и по-късните пиратки. – В: Литература плюс култура. – <http://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=331> – актуален към 10.10.2014 г.

Гурова, О. Советское нижнее белье: между идеологией и повседневностью. – <http://www.fedy-diary.ru/html/sovниз.html> – актуален към 10.10.2014 г.

Липчева-Пранджева, Л. Жените на социализма и четенето. Списание „Жената днес”, 1960-1970. – <http://liternet.bg/publish4/lipcheva/zhenatadnes.htm> – актуален към 10.10.2014 г.

Стоичкова, Т. Жените в социалистическа България – образи и политика. – <http://notabene-bg.org/read.php?id=124> – актуален към 10.10.2014 г.